

RECENZE – REVIEWS – BESPRECHUNGEN – РЕЦЕНЗИИ

Harweg, Roland: Studien zur Textlinguistik. Aachen: Shaker, 2001, 298 s.

Kniha profesora Rolanda Harwega vydaná v německém Aachenu pod titulem *Studien zur Textlinguistik* je koncipována jako sborník Harwegových studií k textové lingvistice, které vznikaly v průběhu 80. a 90. let. Kniha zahrnuje celkem třináct studií o vybraných otázkách textové lingvistiky.

Pouze tři texty, které byly do sborníku zařazeny, byly již dříve německy publikovány, u všech ostatních se jedná buď o vůbec první vydání (v několika případech jde o písemnou verzi přednášek prosloušených na univerzitách v Bochumi a v Šanghaji), nebo alespoň o první vydání v německém znění (dvě studie vyšly již dříve v jiných jazycích: studie *Texte als Einheiten der Parole und der Langue* v italštině, studie s názvem *Satzinterne Textkonstitution und ihre textologische Problematik* v polštině).

Jméno R. Harwega, který se problematice textu intenzivně věnuje již od počátku 60. let, bývá spojováno spíše s tím proudem textové lingvistiky, který se označuje jako gramatický či propoziční, zvláště hodnotí-li se autorův přístup pouze na základě jeho knižních prací. Harweg je však nejen autorem desítky knih, ale také několika desítek časopisecky či sborníkově publikovaných studií a přednášek, z nichž některé byly zařazeny právě do sborníku *Studien zur Textlinguistik* a které dokládají, že autor od konce 60. let, kdy vyšla jeho kniha *Pronomina und Textkonstitution* (1968) své textovělingvistické bádání rozšířil, a to jak o nové aspekty výstavby textu, tak o aspekty komunikačně-pragmatické. Autor nevyužívá pouze textově interních analytických metod, ale všímá si i jevů a faktorů systémově externích. Nicméně také syntakticko-sémantický přístup, který v jeho pracích převažuje, nabízí stále nové otázky a podněty.

Úvodní studie, nazvaná *Auf der Suche nach dem Gegenstand von Linguistik und Sprachwissenschaft*, rekapituluje vývoj lingvistiky a srovnává jednotlivé fáze jazykovědného vývoje od antické epochy až po konstituování textové lingvistiky v druhé polovině 60. let. Všechny následující dvanáct studií se vztahuje již přímo k otázkám textové lingvistiky. Poněkud netradičně byl do sborníku zařazen text rozhovoru, který poskytl prof. Harweg v polovině 80. let na šanghajské univerzitě. Interview pomyslně člení sborník do dvou koncepčně i metodologicky odlišných částí.

Do první části sborníku, bezprostředně za úvodní studii, byly zařazeny dva příspěvky, které si víceméně přehledovou formou všímají nejobecnějších otázek lingvistiky textu, jejího předmětu (studie *Perspektiven der Textlinguistik*) a metodologie (studie *Richtungen der Textlinguistik*). Autor rekapituluje formování textové lingvistiky v druhé polovině 60. let, připomíná hlavní důvody, které lingvisty vedly k překročení hranice věty a k obrácení pozornosti k nadvětným celkům. Příspěvky zařazené do druhé části sborníku pojednávají již o některých speciálních aspektech textu. Ve sborníku jsou řazeny čistě chronologicky podle doby vzniku.

Jak vyplývá již z názvu úvodní studie, rozlišuje Harweg mezi pojmy lingvistika a jazykověda. Pod pojmem lingvistika (*Linguistik*) chápe moderní směry zkoumání jazyka silně ovlivněné zahraničními, zvláště americkými teoriemi, pod pojmem jazykověda (*Sprachwissenschaft*) naopak spíše tradiční výzkum jazyka, pevně zakotvený v německé jazykové oblasti. Zatímco počátek lingvistiky spojuje s vydáním Saussurova *Cours de linguistique générale*, počátek jazykovědy naproti tomu se

spisem vydaným asi o století dřív, spisem *Über das Konjugationssystem der Sanskritsprache* Franze Boppa. Vzhledem k tomu, že sám autor užívá termínu *Textlinguistik*, a to při zdůrazňování její vazby na německou jazykovou oblast, je pro něho patrně rozhodujícím kritériem spíše období, v němž se disciplína formovala, než mimoněmecké vlivy. V každém případě je však textová lingvistika vymezena nikoli na základě výzkumných metod, nýbrž výhradně na základě svého předmětu zkoumání; a ten je natolik složitý a různorodý, že ani nemůže existovat jednotné hledisko či univerzální metodologie.

Textovou lingvistiku Harweg prezentuje na jedné straně jako pokračování větné lingvistiky, na druhé straně (alespoň v jistém ohledu) jako její popření. V případech, kdy větná lingvistika nedokáže všechny rysy větné stavby adekvátně vysvětlit, a její popis je proto nedostatečný a matoucí, se nadvětná lingvistika jeví do jisté míry jako negace lingvistiky větné. V žádném případě však Harweg nestaví textovou lingvistiku do protikladu s lingvistikou systémovou, neboť přinejmenším prostředky textové výstavby chápe jako součásti jazykového systému.

Studie nazvaná *Texte als Einheiten der Parole und der Langue* vychází z autorovy teze, že texty jsou nejen jevem parolovým, nýbrž také (alespoň za určitých podmínek) jevem langovým. Harwegova dichotomie *langue* a *parol* však implikuje daleko širší oblast *langue* než původní pojem Saussurův. Skládá se podle Harwegovy koncepce ze dvou vrstev: *kompetenčního langue* a *performančního langue*, a hranice mezi *langue* a *parol* prochází tedy napříč performancí. Rozdíl mezi oblastí *parol* a oblastí *performančního langue* se autor pokouší popsat na základě dvou specifických komunikačních procesů, jakými jsou proces překládání textu (z jednoho jazyka do druhého) a proces mediálního přenosu (písemný záznam mluveného textu a hlasité čtení textu psaného, zejména procesy diktování a předčítání). Pro oblast *langue* je charakteristická tzv. ne-komunikační reference (*nicht-kommunikative Referenz*, též *geltungslose Referenz*), vyznačující se tím, že objekty, kterých se týká, jsou takřka jisté „*nicht von dieser Welt*“. Jako všechny referenční objekty jsou i tyto objekty mimojazykovými entitami, jsou však součástí nikoli toho světa, který nás jakožto svět našich zkušeností obklopuje, nýbrž spíše jakéhosi specifického langového světa (*eine spezifische Langue-Welt*).

Velkou pozornost věnuje Harweg vymezení hranic textu, především jazykovým prostředkům, které mohou signalizovat textový počátek. Harweg propracoval svou teorii delimitace textu z konce 60. let, zvláště návrh na rozlišování elementů počátkových (*TA – Elemente; Textanfangselemente*) a navazovacích (*TF – Elemente; Textfortsetzungselemente*). Jako jednoznačné příklady prostředků počátkových uvádí Harweg pro němčinu neurčitá zájmena typu *jemand*, příslovce *einmal* či apelatva ve spojení s neurčitým členem nebo číslovkou jako *ein Mann*, *zwei Frauen*. Prototypem elementů navazovacích jsou naopak apelatva ve spojení se členem určitým, event. zájmeny *dieser* a *jener* či zájmena *er*, *sie*, *es*. Tyto dva typy signalizátorů Harweg kombinuje s dvěma typy textových počátků: externím (etickým), takovým, který normálně a intuitivně za počátek textu považujeme, a interním (emickým), tedy takovým, který je signalizován TA-elementem. Autor upozorňuje na to, že ačkoli se ve většině případů etický počátek textu shoduje s počátkem emickým, existují i případy, kdy etický počátek zároveň emický není, nýbrž obsahuje TF-elementy. V běžné řeči takový rozpor obvykle není komunikačními partnery akceptován, mluvčí musí svou počáteční výpověď korigovat, tzn. nahradit TF-element elementem TA. Daleko běžnější a hlavně tolerované jsou tyto případy v umělecké próze.

Dalším pojmem, který Harweg zavedl a propracoval, je obtížně přeložitelný pojem a termín *Großraumtext*. Rozumí se jím sled několika anaforicky propojených (Kleinraum-) textů, mezi nimiž jsou relativně rozsáhlé časové intervaly. K problematice klasifikace textů a typologie textových struktur přispěl Harweg dále analýzou tzv. *intervětné výstavby textu* (*Satzinterne Textkonstitution*), kterou chápe jako porušení hierarchie mezi stavbou větnou a textovou. Zátlmco je v napro-

sté většině případů text tvořen sledem vět, zde tvoří kostru textu věta, do které jsou zapojovány další věty či sledy vět jakožto koordinované členy závislé na určitém členu oné rámcové věty. Text se tak vytváří v rámci struktury větné. Harweg uvádí hned tři možnosti popisu těchto struktur: parentetickou teorii, teorii nadpisů a teorii vedlejších linií. Sám navrhuje tuto (podle jeho názoru neakceptovatelnou) strukturu odstranit, tzn. vyjmout výskyty intervětné textové výstavby z rámcové věty a dodatečně je připojit až za větu samu.

Zájem o vnitrotextovou strukturu, který stál na počátku Harwegovy textovělingvistické práce, autora neopustil ani v období nástupu komunikačně-pragmatické orientace, kdy i mnozí dřívější zastánci statického přístupu k textu postupně přecházejí k přístupu dynamickému. I nadále, jak dokládá také tento sborník, se Harweg zabývá syntaktickou stránkou textu (*Subordinative Satzfolgen und Textkonstitution, Komplexe Sätze*), otázkami lexikální koheze, identity a identifikace (*Individuum, Allo-Individuum, Archi-Individuum; Kontiguisierte Identitätssubstitutionen*), problematikou anafory, funkcí opakovacích konektorů, deiktických výrazů (*Textdeixis; Uneindeutige und lockere Kontiguitätsanaphora*) apod.

Přestože se v posledních letech upřednostňuje spíše komunikační přístup k textu a řada autorů přímo proklamuje nutnost popisu textů z hlediska jejich fungování v komunikaci, resp. v souvislosti s lidským jednáním, ani popis textu orientovaný komunikačně nemůže zcela rezignovat na gramatický systém. Také R. Harweg se přimlouvá za spolupráci obou textovělingvistických přístupů, jejich vzájemné doplňování a nepodceňování ani jednoho z nich.

Jana Bílková

Jürgen Untermann: Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen. Universitätsverlag C. Winter. Heidelberg 2000, 902 s. ISBN 3–8253–0963–0

Monumentální dílo Jürgena Untermanna, dlouholetého lídra indoeuropeistiky v Kolíně nad Rýnem a všeobecně uznávaného specialisty na epigrafické jazyky starověké Itálie a Hispánie, vznikalo téměř půlstoletí. Na počátku stála autorova disertace *Der Wortschatz des Cippus Abellanus und der Tabula Bantina* sepsaná pod vedením Hanse Kraheho, kterou obhájil roku 1954 v Tübingen. Poté, co se roku 1965 přemístil do Kolína nad Rýnem, rozšiřuje Jürgen Untermann původně jen oskický glosář na srovnávací a etymologický slovník všech osko-umberských jazyků. V polovině 80. let získal první dva spolupracovníky, Corneliu Meierbrökerovou a Winfrieda Breidbacha, kteří se starali o doplnění a průběžné sledování bibliografie. Během 90. let přibylo dalších osm spolupracovníků z řad studentů a doktorandů. Mnohá hesla jsou alespoň zčásti zpracována právě jimi. Jako významný impuls posloužila habilitační práce *Sabellische Nominalbindung* (1996) jednoho z nich, Franka Heidermannse. Měla by se stát základem 3. části II. dílu, věnované jmenné morfologii.

Slovník uvádějí následující části: obsah (s. 5), úvodní poznámky (s. 7–15), zkratky jmen jazyků (s. 15–17), zkratky gramatických kategorií (s. 18–21), bibliografické zkratky (s. 21–40). Nejrozsáhlejší část monografie pokrývá přirozeně vlastní slovník (s. 41–869). Publikaci uzavírají indexy, obsahující citované příklady ze všech jiných než osko-umberských jazyků (s. 871–902). Slovník obsahuje přibližně 1050 různých lemmat. Vnitřní struktura jednotlivých lemmat je zpravidla jednotná: 1. dokumentace s gramatickou charakteristikou a epigrafickou klasifikací; 2. sémantická charakteristika; 3. sémantické pole; 4. další deriváty téhož slova; 5. etymologie; 6. historie slova. Lexikální korpus se opírá především o dva jazyky s nejbohatší písemností, oskický a umberský.